

SISEKOHAKÄANETE KUJUNEMISEST LÄÄNEMERE KEELTES *

P. ARISTE,

filoloogiateaduste doktor

Läänemere keeltes on parkümmend määrsõna ning mõningad tagaja kõrvalsõnad, mille lõpus on -s. Kõige rohkem on selliseid sõnu soome keeles, nagu näiteks *ainos* 'ainult', *alaz* 'alla', *edes* 'vähemalt, kas või' (algselt on selle sõna tähendus olnud 'edasi'), *edemite* (< *edes* + *mitä*), *esmite* (< *es* + *mitä*) 'midagi', *edescuhungas* (< *edes* + *kuhungas*) 'kuhugi', *edescuinga* (< *edes* + *kuinka*) 'igati', *igapidi* (viimased neli näidet on registreeritud vanast XVI sajandi kirjakeelest), *edespäin* (< *edes* + *päin*) 'edasi, edasipool', *jos* 'kui', *joshan* (< *jos* + *han*) 'kui vaid', *joska* (< *jos* + *ka*) 'kui vaid, kui ainult', *joskus* (< *jos* + *kus*) 'vahel, vahetevahel, mõnikord', *järis* 'väga, üsna, täiesti', *kauas* 'kaugele, kauemmas' 'kaugemale', *kos*, *koska* (< *kos* + *ka*) 'millal, kuna, sest et', *kunnes*, *kunis* 'kuni', *loitos* 'kaugele', *lähes* 'lähedale', *lähemmäs* 'lähemale', *mukamas*, *muuas* 'mujale', *myös* 'ka', *pois* 'ära, maha', *poispäin* (< *pois* + *päin*) 'ära, kõrvale, edasi', *siis* 'siis', *sinis*, *sinnes* 'seni, senini', *taas* 'taas, jälle' (algselt on selle sõna tähendus olnud 'tagasi'), *taaspäin* (< *taas* + *päin*) 'tagasi, tagasipool', *taemmas* 'tagasipool', *enam* 'tahapool', *ulos* 'välja', *ulospäin* (< *ulos* + *päin*) 'väljapool', *ulommas* 'kaugemale väljapool', *ylös* 'üles', *ylöspäin* (< *ylös* + *päin*) 'ülespool', *ympäris* 'ümber, ümberringi' jne.¹ Sama -s esineb ka järgmiste adverbide lõpus: *yhtälis* 'ühteviisi, ühtlaselt', *levälis* 'laiali, hajali', *syvälis* 'sügavalt', *hajalis* 'laiali, hajali'.

Teistes läänemere keeltes on s-lõpuliste adverbide tarvitamine tunduvat piiratum. Karjala keele murdeist võib tuua järgmised näited: *aleš* 'alla', *erš* 'eraldi', *eäres*, *eäres* 'ära, maha', *loitoš* 'kaugele', *poigeš* 'ära', *toaš*, *tuas* 'taas, jälle', *ullos*, *ullos* 'välja', *gleš* 'üles' jne. — Mitmetes karjala murretes on eri põhjustel s muutunud š-ks.²

Karjala keelele lähedases isuri keeles on s-ga lõppevad adverbid hästi tuntud. Vastavalt selle keele foneetilisele arenemisele on algupärane sõnalõpuline s muutunud leenis-z-ks: *alaz* 'alla', *alemmaz* 'allapool', *kiremmäz* 'kiiremini', *kuniz* 'kuni', *ligemmäz* 'ligemale', *müdümmäz* 'koomale',

* Ettekanne ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Emakeele Seltsi teaduslikul sessioonil 22. oktoobril 1953. a.

¹ Vt. U. Tuurala, Suomen kielen kielioppi I, Petroskoi, 1950, lk. 135; A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, Helsinki, 1890.

² Д. В. Бубрих, Священные и шипящие в карельских диалектах. Ленинградский государственный университета Ленинградского университета. Ученые записки. Серия востоковедческих наук 2, Ленинград, 1948, lk. 129 jj.

poiz 'ära, minema, maha', rannemmaz 'rannale lähemale', sīz 'siis', siniz 'seni', tāz 'jälle, taas', ülöz 'üles' jne.³

Vepsa keeles on algupärane sõnalõpuline s muutunud heliliseks z-ks. Asjaomaseid z-ga lõppevaid adverbe on selles keeles vähe. Tavalisena esinevad *alez* 'alla', *edes-tagaz* 'edasi-tagasi', *eraz, erez* 'peale', *glez, ylöz* 'üles'.⁴

Vadja murretest on kirja pandud siia kuuluvad adverbid *alaz* 'alla', *kaugaz* 'kaugele', *siz, sīz* 'siis', *tagāz, tagaz* 'tagasi', *tāz* 'jälle, taas' (viimane sõna võib olla laenatud isuri keelest; ootuspärane vadja vorm oleks **tagaz*, sest k nõrgaastmeliseks vasteks on vadjas g; asjaomane tugevaastmeline tüvi on *taka*), *ülēz, ülez* 'üles'.⁵ — Vadja keeles on sõnalõpuline s nõrgenenud leeniseks z.

Eesti keele vastavad mäarsõnad, kaas- ja kõrvalsõnad on *alaspidi* (< *alas + pidi*), *eespidi* (< *ees + pidi*) (vananenud sõna) 'edasi', *kus, kos* 'kuhu', *siis, taas, taaspäri* (< *taas + päri*) (vananenud) 'tagasi, tagurpidi', *üles, ülespidi* (< *üles + pidi*) 'üles, ülespoole', *üles-alas* 'segamini', *d'os* (leivu murdes) 'kui' jne. Enamik esitatud sõnu on eesti keeles kas vananenud või murdelised.

Siia kuuluvaid sõnu leidub ka liivi keeles. Liivi keeles on algne sõnalõpuline s muutunud kas z-ks või ž-ks. Mõnedes sõnades on peale selle lõppu arenenud ka vokaal *õ*: *kōgaz* (vananenud *kougas, kougs*) 'kaugele', *kuņtš, kuņš* 'kuni', *kus* 'kuhu', *kuskis* 'kuhugi', *siz, sīz* 'siis', *seņtš, seņš* (vananenud *sennōz*) 'seni', *tāgiz, tegiž, teiž, tež* 'taas, jälle', *ulz, ulzō* 'välja', *ylzō, ilzō* 'üles', *ylspēdiņ* (< *yls + pēdiņ*) 'ülespoole'.⁶

Üheski läänemere keeles pole esitatud s-sufiks tänapäeval produktiivne tuletis, s. o. tema abil ei moodustata uusi määr- ega kõrvalsõnu.

Kõnesoleva sufiksi kohta on olemas üsna ulatuslik kirjandus alates 1877. aastast. Sel aastal tõi soome keeleteadlane A. Ahlqvist esile arvamuse, nagu oleks sufiks -s arenenud translatiivi lõpust -kse, -ksi, sest mõnedes mäarsõnades on soome keeles kõrvuti vormid *alas* ja *alaksi* 'alla', *kauas* ja *kauaksi* 'kaugele', *ylös* ja *ylöksi* 'üles'.⁷ Et läänemere keeltes on kauges minevikus sõnalõpuline -ks muutunud s-ks (soome *jänis* 'jänēs', aga mitmus *jänikset*; ka eesti keele murretes esineb *jänēs*: *jäneksed*), siis arvas Ahlqvist kõnesolevaist adverbidestki, et neis on toimunud *ks > s* (*alas* < **alaks* < **alakse*).

Ahlqvistiga samal arvamisel olid ka tema kaasaeglased J. Budenz ja A. Genetz.⁸

E. N. Setälä on asunud esitatud arvamuse vastu.⁹ Tema arvates ei põlvne s-lõpulised adverbid translatiivist, sest translatiivi lõpp -kse, -ksi, -ks on läänemere keeltes säilinud ega ole üldiselt juba vanal ajal muutu-

³ A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta, Helsinki, 1944, lk. 69; V. I. Junus, Ižoran keelen grammatikka, Moskova—Leningrad, 1936, lk. 133 jj.

⁴ M. M. Hämäläinen — F. A. Andrejev, Vepsa-venähine vajehnik, Moskva—Leningrad, 1935; Vepskijan kelen grammatik, Leningrad, 1934, lk. 48 jj.

⁵ P. Ariste, Vadja keele grammatika, Tartu, 1948, lk. 109 jj.

⁶ Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-etnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann, St. Petersburg, 1861, lk. 177 jj.; L. Kettunen, Livisches Wörterbuch, Helsinki, 1938.

⁷ A. Ahlqvist, Suomen Kielen Rakennus, Helsinki, 1877, lk. 109.

⁸ J. Budenz, Finn nyelvtan olvasmányokkal és szótárral, Budapest, 1880, lk. 17; A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, Helsinki, 1890, lk. 53, 163 ja 166.

⁹ E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsinki, 1890, lk. 167 jj.

nud *s*-ks. Setälä juhib ühtlasi tähelepanu sellele, et on olemas küllaltki selliseid adverbe, kus *-s* ei vaheldu *-ks*-ga, vaid kus on registreeritud üksnes *s*-line kuju. Edasi näitab see autor, et läänemere keelte *s*-lõpuliste adverbidele leidub otseseid vasteid ka lapi keeles (norra-lapi *olgos* 'välja'; *gukkas* 'kaugele' jne.). Setälä arvates on soome sõnad *alas* 'alla', *ylös* 'üles', *kauas* 'kaugele' jne. vanad illatiivid, mis on praegu elavast keeletarvitusest kadunud, kuid millele leidub otseseid vasteid mordva ja mari keeles. Tema järgi kuulusid vanade *s*-lõpuliste illatiivide hulka ka sellised ungari sõnad, nagu *alá* 'alla', *felé* 'kõrvale, poole'. Vastavalt ungari keele foneetilisele arengule oleks *s* sõna lõpust kadunud nagu mitmetel teistelgi sarnastel juhtudel. Selle Setälä vaate on hiljem omaks võtnud tuntud ungari soome-ugri keelte uurija J. Szinnyei.¹⁰ Eriti viimase mõjul ongi õige üldiselt usutud, nagu oleks ungari asjaomaste adverbide lõpus olnud *-s*. Tegelikult võivad ungari *alá*, *felé* jne. olla lõppenud ka mõne muu konsonandiga, mis ongi usutavam.

Et E. N. Setälä „Yhteissuomalainen äännehistoria” kujunes teoseks, mis oli mõne aastakümne jooksul eeskujuks paljudele teistele läänemere keelte ja murrete häälikulugudele, siis on õige paljud läänemere keeli käsitletud autorid jäänud Setälä vaadetele.¹¹

Ent Ahlqvistigi vaateil on üha edasi olnud tõsiseid pooldajaid. Ahlqvisti vaadete pooldajaiks on muuseas olnud K. B. Wiklund ja P. Ravila. Wiklund on olnud arvamusel, et läänemere aluskeeles on translatiivi lõpp *-ksi* võinud säilida üksnes rõhulise silbi järel. Rõhutu silbi järel aga oleks toimunud muutus *-ksi* > *-ks* > *-s*. Translatiivi täielik lõpp oleks säilinud ka siis, kui selle käände lõpus oli veel possessiivsufiks. Seega siis esinesid Wiklundi arvates kunagi järgmised häälikulised suhted: **täksi* (tänapäeva soome *täksi* 'selleks', translatiiv tüvest *tä-*), **vanhas* (tänapäeva soome *vanhaksi* 'vanaks'), **ahkeraksi* (tänapäeva soome *ahkeraksi* 'virgaks'), **talokseni* (tänapäeva soome *talokseni* 'minu majaks'). Nende vormide mõjul, kus säilis translatiivi lõpp *-ksi*, olevat hiljem ka rõhutu silbi järel *-ksi* saanud uuesti üldiseks häälikuseadusliku *s*-i asemel, s. o. translatiivi **vanhas* asemel kujunes translatiiv *vanhaksi*. Translatiivi lõpp *-s* olevat alale jäänud ainult üksikuisse sõnadesse, nagu *alas* 'alla', *ulos* 'välja' jne. Lapi keele *s*-lõpulised adverbid olevat Wiklundi arvates samuti lähtunud translatiivist.¹² Võib tõepoolest uskuda, et lapi asjaomased adverbid on algselt olnud translatiivid, ent siiski on raske uskuda Wiklundi vaadet, nagu oleksid läänemere *s*-lõpulised adverbid algselt tingimata olnud *ksi*-lõpulised. Läänemere keeltes on olemas õigegi mitu määrsõna, kus *-s* esineb ka rõhulise silbi järel: soome *lähemmäs* 'lähemale', *mukamas* 'teisale', *kauemmas* 'kaugemale' jne. Viimastest adverbidest läheb Wiklund vaikides mööda.¹³

P. Ravila pooldab üldiselt Wiklundi vaadet, kuid ta ei eita siiski võimalust, et küsimuses on eriline *s*-lõpuline latiiv-kääne. Ravila arvates on omaaegsel soome-ugri erilisel latiivil olnud lõpus *-s* ning selle kõrval ka *-s* + vokaal. Vokaali olemasolu tõestavat mordva sõnad *koso* 'kuhu' ja *moso* 'sinna'. Ravila ja mõned teisedki soome-ugri keelte uurijad on seega veen-

¹⁰ Vt. näiteks J. Szinnyei, Magyar nyevhasonlítás, Budapest, 1927, lk. 134 jj.

¹¹ L. Kettunen, Lõunavepsa hääliku-ajalugu I, Tartu, 1922, lk. 32 jj.; Eestin kielten äännehistoria, Helsinki, 1929, lk. 39 jj.; Vätjan kielen äännehistoria, Helsinki, 1930, lk. 38 jj.; A. Turunen, Lydiläismurteiden äännehistoria I, Helsinki, 1946, lk. 149 jj.; A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta, Helsinki, 1944, lk. 69; L. Posti, Grundzüge der livischen Lautgeschichte, Helsinki, 1942, lk. 276.

¹² Finnisch-ugrische Forschungen II, Helsingfors, 1902, lk. 64.

¹³ Sealsamas.

dunud, et läänemere-volga keeleühtsuse ajastul on eksisteerinud mingi eriline *s-lõpuline* liikumist osutav kääne.¹⁴

Ahlqvisti ja Wiklundi vaadete pooldajaks on ka suur nõukogude soomeugri keelte uurija D. B u b r i h. Oma töös soome keele ajaloo kohta jõuab ta *s-lõpulistest* adverbidest kõneldes samadele tulemustele, mida mainisime Wiklundi vaateid refereerides. Bubrihi järgi on näit. soome adverb *ulos* 'välja' arenenud järgmiselt: *ulos* < **uloks* < **uloksi* < **ulokse*. Rõhutu silbi järel olevat sõnalõpuline *-ks* > -s, rõhulise järel aga olevat *-ks* säilinud. Et praegu on soome keeles siiski ka *kauemmas* 'kaugemale', kus esineb -s rõhulise silbi järel, seletub Bubrihi arvates analoogia mõjustusega.¹⁵ Selgitamata jätab Bubrihi selliste adverbide olemasolu, nagu soome *siis* 'siis', *jos* 'kui' jne., kus -s esineb otse pearõhu järel, liiatigi, et samas asendis on translatiivi *ksi-lõpuline* tunnus üldiselt säilinud: *miksi* 'miks', *siksi* 'seks, selleks', *täksi* 'selleks' jne. Bubrihi ei tõesta faktidega ka oma väidet, nagu oleks translatiivil varem olnud kohatähendus. Selgitamata on tal jäänud peale selle läänemere keelte tänapäevane illatiiv: soome *kalaan*, liivi *kallõ*, karjala *kalah* jne. < *kalahan* < **kalahen* < **kalazeñ* < **kalaseñ*, mis on ilmselt seoses *s-lõpulistest* adverbidega. Samuti ei kõnele Bubrihi sellest, milline on seos läänemere keelte illatiivi ja mordva keelte *s-lise* illatiivi vahel.

Alljärgnevalt tahetakse lähemalt peatuda küsimusel, mis algupära on kõnesolevad adverbid ja milline seos on neil läänemere keelte kohakääne-tega.

Kõneldes mordva illatiivist (*modac* 'maha, maasse'), oletab Bubrihi, et selle käände lõpp on varem olnud pikem kui -s. Bubrihi arvates oli mordva keeles käesoleva sõna illatiiv kunagi *modazon* või *modazon*. Kui liitusid possessiivsufiks, olid vastavad illatiivivormid **modazon* 'minu maasse', **modazot* 'sinu maasse', **modazonzo* 'tema maasse'. Oletatud illatiivivormid possessiivsufiksiga ongi tõeliselt olemas: ersa *модазон*, *модазот*, *модазонзо*. Bubrihi oletab, et neist illatiivivormidest, kus possessiivsufiks tõttu lõpus ei olnud nasaali -*η* või -*ñ*, elideerus uus illatiiv **modas*, millele tänapäeval vastabki ersa *modac*. Pikemakujuline illatiiv olevat aga säilinud mõnel juhul: *тезей* 'siia', *тозов*, *тозой* 'sinna' jne.¹⁶

Bubrihi arvates on mordva illatiiv nn. sekundaarne kääne, mis on kujunenud tagasõna liitumisel eelneva sõnaga. Tagasõnadest olevat kuiunenud mordva muudki *s-lised* kohakäänded. Seega siis ersa ja mokša illatiivilõpp -*c*, ersa inessiivilõpp -*co*, -*cə*, mokša inessiivilõpp -*ca*, ersa elatiivilõpp -*cto*, -*ctə* ja mokša elatiivilõpp -*cta* põlvneksid tagasõnadest, mis tänapäeval mokšas esinevad kujul *эса*, *эста*, *эс* ja ersas kujul *эйсе*, *эйстэ*, *эйс*: mokša *книгась шрать эса* 'raamat on laua sees, s. o. laua laekas', *кудть эс сувась* 'läks maja sisse' jne. Tänapäeval esinevad mainitud tagasõnad üksnes possessiivse ja määratud deklinatsioon. Põhideklinatsioon on olevat nad liitunud eelneva nimisõnaga.¹⁷

¹⁴ Finisch-ugrische Forschungen XXIII, Helsinki, 1935, lk. 45—47; L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki, 1941, lk. 36.

¹⁵ Д. В. Бубрих, Историческая фонетика финского-суоми языка, Петрозаводск, 1948, стр. 44: О происхождении финского транслатива. Ленинградский государственный орден Ленина университет. Ученые записки. Серия востоковедческих наук 2, Ленинград, 1948, lk. 182.

¹⁶ Д. В. Бубрих, Сравнительная грамматика финноугорских языков в СССР. Ленинградский государственный орден Ленина университет. Ученые записки. Серия востоковедческих наук 2, Ленинград, 1948, lk. 52 j.

¹⁷ Д. В. Бубрих, Происхождение *s-овых* внутреннеместных падежей в западных группировках финноугорских языков. Ученые записки Карело-Финского университета I, Петрозаводск, 1946, lk. 27 j.

Mis puutub mordva ja ühtlasi seega ka läänemere keelte *s*-liste kohakäänete kujunemisse mainitud tagasõnadest, siis on D. Bubrih ilmsesti eksinud. Esitatud tagasõnad on mordva keeles, tõsi küll, olemas ning nad esinevad muudiski käänetes peale nimetatud kolme: mokša *эда* 'seest, juurest' (*эз* + ablatiivilõpp *-да*), *эза* 'mööda, kaudu' (*эз* + prolatiivilõpp *-за*), *эшка* 'nagu, sarnane' — *цэранясь алянц эшка* 'poeg on kasvult nagu isa' (*эз* + komparatiivilõpp *-шка*), *эзь эзон* 'enesesse'; ersa *эза* 'mööda, kaudu'. Võib uskuda, nagu Bubrih väidab, et on olemas olnud iseseisev sõna *эз*, kuid ebausutav on väide, nagu oleks see sõna kujunenud käändelõppudeks.

Ebaõige on ka V. Alatõrevi poolt esitatud oletus, nagu kuuluks mordva *эз* ühte permi keeltes esineva sõnaga *as—atš*.¹⁸ Viimase sõnaga kuulub ühte soome *itse* 'ise', eesti *ise*, karjala *itše*, vadja *ize* jne. Mordva keeltes on selle soome-ugri tüve vasteks *эь* 'oma'.

Mordva sõnal *эз* on otseseid vasteid läänemere keeltes. Mokša vormid *эза* 'sinna' ja *эь эзон* 'enesesse' osutavad, et selle omaaegse sõna tüveks on olnud üksnes *э*. Sõna *эза* võib võrrelda sõnadega *коза* 'kuhu', *тоза* 'sinna', *тяза* 'siia', kus tüveks on *ко-*, *то-*, *тя-*. Sõnas *эзон* on *-зон* possessiivse deklinatsiooni illatiivilõpp (vrd. *орозон* 'minu kasukasse', *ор* 'kasukas'). Läänemere keeltes esineb see omaaegne iseseisev sõna *e*-järgmistel juhtudel: eesti *et*, soome *että* — abessiiv *e-ttä*, eesti *ehk*, soome *ehkä* — endine komparatiiv *e-hkä* < **e-škä*, soome *ellen*, *ellet* 'kui mina ei, kui sina ei' < *ellä en*, *ellä et* — adessiiv *e-llä*, vana-soome *es* (*e* + *s*) 'kui'. Mordva tüvi *эз* on sekundaarne. Ta on kujunenud neist vormidest, kus lõpus on esinenud *з*. Metanaliüüsi tõttu on seda *з*-d arvatud tüve kuuluwaks.¹⁹ Ersa vormid *эц* 'sisse', *эцрэ* 'seest' ja *эцэ* 'sees' lähtuvad varasematest **ezs*, **ezste*, **ezse*.

Mordva *s*-lised kohakäänded pole kujunenud esitatud tagasõnade liitumise kaudu, vaid just vastupidi, esitatud tagasõnad on endisteks kääneteks omaaegsest nimisõnast, mis tänapäeval elava sõnana enam ei esine. Et D. Bubrih tahtis *s*-lisi kohakäändeid tuletada tagasõnadest, seletub N. Marri ebaõigete „teooriate” mõjuga. Marri järgi pidid ju kõik tuletised olema iseseisvad sõnad, mis aja jooksul on kaotanud iseseisvuse.

Kahjuks korratakse D. Bubrihi ülalmainitud ekslikku väidet ka tema käsikirja järgi välja antud ersa-mordva ajaloolises grammatikas²⁰ ja A. Botškajeva äsjailmunud eriuurimuses mordva keelte sisekohakäänete semantikast „Семантика внутренне-местных падежей в эрзя-мордовском языке.”²¹ Just selle tõttu oli eriti põhjust *s*-käänete küsimust uuesti arutlusele võtta.

Kõik andmed kõnelevad selle poolt, et tollal kui oli alles olemas läänemere-volga keeleline ühtsus, oli olemas eriline *s*-tuletis, mille abil moodustati mitmesuguseid kohakäändeid. Puhtal kujul tuleb see tuletis esile läänemere keeltes, mordva keeltes ja mari keeles.

Mari keeles on soome-ugri *s* (ja ka *ś*) muutunud *š*-ks. Tänapäeva mari keeles esineb üsna üldiselt *š*-line illatiiv: *кудыш* 'koju', *куш* 'kuhu', *кйш* 'üles', *кудвечыш* 'õue'. Esitatud illatiividega paralleelselt esinevad *кудышко*, *кушко*, *кудвечышке*, kus *s*-lisele kohatunnusele on liitunud *k*-line

¹⁸ В. И. Алатырев, Пермское *ас* и мордовское *эс*-, *эз*-. Ученые записки Карело-Финского университета I, Петрозаводск, 1946, lk. 46 jj.

¹⁹ H. P a a s o n e n, Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss, Helsingfors, 1909, lk. 62, 64.

²⁰ Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка, Саранск, 1953, lk. 65 jj.

²¹ Мордовский научно-исследовательский институт языка, литературы и истории при Совете министров Мордовской АССР, Записки 14, Саранск, 1953, lk. 76.

latiiv (vrd. mari adverbs *ӥлыкӧ* 'alla', *мӥндыркӧ* 'kaugele'). Mari keeles on š-liste illatiividega usutavasti sama algupära infinitiivilõpp -š: *лудаш* 'lugema', *нелаш* 'neelama', *мушкаш* 'pesema, möskma'.²² Mari keelele lähedastes sugulaskeeltes, mordva ja läänemere keeltes ongi infinitiivid kas latiivset või illatiivset algupära, näit. soome *kirjoittaa* < **kirjaittadak*, eesti *kirjutada* < **kirjaittatak*, soome *kirjoittamaan*, eesti *kirjutama* < **kirjaittamazeñ*, kus *ta*-infinitiiv on algne latiiv ja *ma*-infinitiiv algne illatiiv. — Mari keeles esineb kohatunnus š (< s) veel muudiski käänetes peale illatiivi, näit. inessiivis *вӥдыштӧ* 'vees', *ялыште* 'küläs'.

Mordva keeles esineb -s või -z peale juba mainitud illatiivivormide *модас* 'maasse', *модазон* 'minu maasse' jne. ka infinitiivis: *морамс* 'laulma', *якамс* 'käima, liikuma'. Illatiivi possessiivse deklinatsiooni vormid osutavad, et algselt on selle käände lõpuks olnud lühike -s. Et tänapäeval on hariliku deklinatsiooni lõpus siiski -c, mis peaks lähtuma geminaat-ss-ist või s-i ja konsonandi ühendist, seletub teiste kohakäänete mõjuga, kus ootusepärast peabki esinema -c-: *модасо* 'maas' < **модасна* (vrd. *онснэ* 'unes'), *модасо* 'maast'. Sõna lõpus esineva z muutumist helituks s-ks võib mordva keeles kohata muudelgi juhtudel. Ersa keeles esineb näiteks olemas deverbaalsete adjektiivide tuletis -зь: *стязь* 'ülestõusnud' *кундазь* 'püütud'. Nende deverbaalsete adjektiividega on seoses samalõpulisel gerundiumid: *стязь* 'tõusnud üles' *кундазь* 'püüdnud kinni' — *нумолонь кундазь* 'püüdnud jänese kinni'. Siia kuuluvad aga ka adjektiivid, mille lõpus on -сь: *эрясь* 'elatanud', *палсь* 'põlenud'. Siia kuulub samuti indikatiivi mineviku kolmanda isiku lõpp, mis algselt on olnud partitsiip, nagu ülalmainitud deverbaalsed adjektiividki: *кундась* 'tema püüdis', *кундасьт* 'nad püüdsid'.²³ Seega siis pole mingisuguseid raskusi mordva illatiivilõpu -c tuletamisega algselt läänemere-volga s-st.

Seega võib konstateerida, et volga keeltes elab tänini vana pärandina edasi s-lõpuline illatiiv. Sama illatiiv esineb läänemere keelte s-lõpulistest määr-, kaas- ja kõrvalsõnadest, mis kõik vastavad küsimusele *kuhu?* Juba läänemere-volga keeleühitsuse ajal on kohatunnuse s varal moodustatud teisiigi käändeid. Lisades sellele essiivilõpu -na, -nä, on saadud inessiiv: ersa-mordva *онснэ* 'unes', soome *maassa* (< **mäsna*), murdeti *maasnani* 'minu maas'. Kui kohatunnusele s on lisatud ablatiivilõpp -ta, -tä, on saadud elatiiv: ersa-mordva *модасо*, mokša-mordva *модасо* 'maast', soome *maasta*. Erilist tähelepanu tuleb pöörata neile läänemere inessiividele, kus lõppude -ssa, -ssä < -sna, -snä asemel on olnud -sa, -sä. Vadja tugevaastmeline inessiiv *nurkkaza* ja põhja-eesti murdeline samuti tugevaastmeline *nurkas* 'nurgas' lähtuvad algselt kujust **nurkkasa*. Käesoleval juhul pole kohatunnuse s-ga liitunud essiivilõpp, vaid s-ga on liitunud üksnes emfatischeeriv vokaal. Selline uute käänete moodustumine on soome-ugri keeltes toimunud mitmel muulgi juhul. On arvatud, nagu oleks eesti ja vadja keeles käesoleval juhul toimunud häälikuliste suhete areng: **nurkkasna* > **nurkkassa* > **nurkkasa* > **nurkkasa*, kus alguses oleks ss lühenenud s-ks ja siis sõnas tekkinud tugev aste.²⁴ Seesuguseks oletuseks pole mingisugust põhjust ega alust.

²² Tt. ka J. Melich'i kirjutist „A fõnévj igenév képzõjérõl”. Nyelvtudományi Közlemények 4, Budapest, 1936, lk. 274 jj.

²³ Д. В. Бубрих, Эрзя-мордовская грамматика минимум, Саранск, 1947, lk. 40 jj. Vt. ka Ленинградский государственный ордена Ленина университет. Ученые записки. Серия востоковедческих наук 2, Ленинград, 1948, lk. 62, 72 jj.

²⁴ L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, Helsinki, 1929, lk. 94 jj.; Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki, 1930, lk. 77.

Läänemere keeltele ning muudelegi soome-ugri keeltele on omane nähtus, et uute käänete kujundamisel võidakse kuhjata üksteise järele mitu juba olemasolevat käändelõppu. Sel teel on muide moodustunud ülal esitatud läänemere ja mordva keelte inessiiv ja elatiiv ning mari keele inessiiv. Samal teel on kujunenud ka läänemere keelte praegune pikem illatiiv: soome *metsään*, vananenud *metsähän*, karjala *metšäh*, vepsa *metshe*, eesti *metsa*. Nende esitatud illatiivide lähtekujuks on **metsähen* või **metšähen*, mis omakorda lähtub veelgi varasemast kujust **metsäzeñ* (vana *z* on läänemere keelte hilisemas arengujärgus muutunud *h*-ks). Rekonstrueeritav illatiivikuju *metsäzeñ* on võinud moodustuda üksnes illatiivist **metsäs*, millega on liitunud latiivisufiks *-ñ*. Vastavalt astmevahelduse nõuetele arenes illatiivist *metsäs* + *eñ* vorm **metsäzeñ*, mis siis on saanud läänemere keelte tänapäevaste illatiivide lähtekujuks. Seega osutab läänemere keelte tänapäevane illatiiv omaltki poolt, et varem on esinenud lühemakujuline illatiiv, mis meie ajani on säilinud üksikute määr-, kaas- ja kõrvalsõnade näol. Tänapäevane pikemakujuline illatiiv oli kõrvuti lühemaga murdeti olemas juba siis, kui oli alles olemas läänemere keelte ja volga keelte ühtsus. Seda osutavad sellised mordva sõnad nagu *rezeñ* 'siia' < **t'ezeñ*, *тозов*, *тозой* 'sinna' < **tozoñ* jne.

Järgnevalt veel üks argument selle kohta, et *-s*- on väga vana iseseisev kohatunnus. Läänemere keeltes nagu teisteski soome-ugri keeltes on vorme moodustavad sufiksud tihedasti seotud uusi sõnu moodustavate sufiksiga. Kõnesolevale mitmeid kohakäändeid moodustanud *s*-le leidub otseseid vasteid veel mõnedes läänemere keelte adverbides: soome *alhaalla* < *alahalla* 'all', *ylhäällä* < *ylähällä* 'ülal', karjala (aunuse) *alahakse* 'alla', *ülähakse* 'üles', (lüüdi) *edahan* 'kaugel', *edahakši* 'kaugele', *alahatši* 'alla', isuri *alahalek* 'alla', *edähälen* 'kaugele' jne. Neis adverbides on tüveks *alaha-*, *ülähä-*, *edaha-* ~ *edähä-* < *etähä-* tähendusega 'koht all, koht ülal, koht kaugel'. Nende tüvedega on siis liitunud kas adessiivi, allatiivi, translatiivi, essiivi või prolatiivi lõpp. Tüved *alaha-*, *ülähä-*, *etähä-* lähtuvad varasematest kujudest **alaza-*, **üläzä-*, **etäzä-*, kus *-za-*, *-zä* on sufiksiks. Nõrgaastmeline sufiks *-za-* *-zä* rõhutu silbi järel on ootusepärane tugevaastmelise *-sa-*, *-sä* kõrval. Seega on see sufiks identne inessiivilõpuga *-sa-*, *-sä*.

Kokkuvõttes võib seega veendunult öelda, et tollal, kui oli olemas läänemere keelte ja volga keelte ühtsus, oli olemas eriline iseseisev kohatunnus *-s-*, millega mari keeles, mordva ja läänemere keeltes on moodustatud mitmesuguseid eri käändeid.

Võib minna kaugemalegi ning näidata, et *s*-line kohatunnus on soome-ugri keeltes veelgi vanem ning ulatuslikum. Kõigis permi keeltes on terve rida kohakäändeid, kus esineb *š*: udmurdi *лудлэсь* 'põllult', *лудысь* 'põllust', *лудысен* 'põllu poolt'; komi-sürja *мортлысь* 'inimeselt, inimesel', *карысь* 'linnast', *карсянь* 'linna poolt'. Permi keeltes on käesoleval juhul küll palataliseeritud *š* mordva keelte palataliseerimata *s*-i kõrval. Teatavasti on permi keeled ja mordva keeled õige konservatiivsed selles suhtes, et neis on säilinud vana vahe palataliseeritud ja palataliseerimata konsonantide vahel. Mari keeles on niihästi *s* kui ka *š* muutunud *š*-ks ja läänemere keeltes on palataliseeritud *š*-i kõikjal asendanud palataliseerimata *s*. Seega ei anna need keeled mingisugust kriteeriumi selle kohta, kas neis on kõnesolevaks kohatunnuseks varem olnud *s* või *š*. Et permi keeltes esineb *š* ja mordva keeltes *s*, siis ei ole meelsasti tahetud omavahel ühendada mõlemat kohatunnust. Ühendamisega pole siiski raskusi. Soome-ugri keeltes esineb vägagi palju juhtusid, kus ühed keeled osutavad lähtumist *s*-st, teised

š-st ja kolmandad isegi š-st.²⁵ Ühegi teise konsonandi puhul pole vanad murdevahed nõnda ilmsed kui just sisehäälikute puhul.

Kõike ülaltoodut kokku võttes võib öelda, et D. Bubishi on täiesti eksinud arvates, nagu oleksid mordva ja läänemere s-kohakäänded tekkinud tagasõnadest alles siis, kui oli lagunenud vana soome-ugri keelte ühtsus ja üksnes läänemere keelte ning volga keelte eelkäijad moodustasid veel terviku. Kohatunnus -s- on õige vana soome-ugri sufiks, mis mõnes keeles on saanud üsna produktiivseks käänete moodustajaks.

Ühenduses eelnevaga tuleks peatuda veel ühel küsimusel, nimelt sellel, mis on võinud olla põhjuseks, et läänemere keeltest on kadunud endine vana s-line illatiiv ja selle asemele tulnud uus. Käsitatud s-line illatiiv pole ainus kääne, mis ei ole tänapäeval läänemere keeltes enam aktiivne, vaid neid on teisigi, nagu k-line latiiiv (eesti *koju*, isuri *kook* 'koju', idavadjaa *aaag* 'alla') ja ts-line prolatiiv (eesti *meritsi*, *maitsi*, *käsitsi*, *rinnutsi* soome *ohitse* 'mööda' *alhaitse* 'alt'), mis mõlemad on väga vanad soome-ugri käänded. Käänete hääbumise põhjuseks võib olla asjaolu, et mõni teine kääne on saanud asjaomase käände funktsioonid. Nõnda näiteks on eesti keeles instruktiiv ehk viisiütlev (*palja jalu*, *piki silmi*) elavate käänete hulgast taandunud adverbidesse; tema funktsioonid on siirdunud kas kaasaütlevale, alaleütlevale või mõnele teisele käände. Mitmete vanade käänete kadumisel elavate käänete hulgast võib aga olla ka teisi põhjusi, mis võivad olla seoses muude vanade keelenähtuste kadumisega. Peale hääbunud käänete leidub nimelt muidki vanu soome-ugrilisi morfoloogilisi jooni, mis läänemere keeltes elavad edasi üksnes kivinenu't mõnes üksikus sõnas. Selliste nähtuste hulka kuulub n-mitmus (eesti *nende*, *nonde*, murdeti ka *munde* 'muude', kus *d* ees olev *n* on üheks mitmuse tunnuseks), s-minevik (lõuna-eesti *es anna* 'ei andnud') jne., mis kaugemates sugulaskeeltes on tavalised.

Arheoloogia on osutanud, et soome-ugri rahvastik on Läänemere mail elanud kindlasti juba III aastatuhandel e. m. a., olles siia siirdunud ida poolt.²⁶ Ida poolt on eri aegadel tulnud uut rahvastiku juurdeoolu. Võib-olla kajastub just rahvastiku eri aegadel Läänemere maile siirdumises mitmete vanade keelendite kadumine ja uute asemeletulemine. Siin arenenud soome-ugri murdele, läänemere keelte kaugele eelkäijale, on võinud superstraadina peale tulla uusi sugulasmurdeid, mis olid mõnelgi määral käinud erinevat arenemisteed. Uus juurdetulnud keelekuju on võinud saada ülekaalu, ent endistest sugulasmurretest on substraadina võinud üht-teist säilida kuni meie päevini. Tõstetud küsimuse ühine jälgimine keeleuurijate, arheoloogide ja ka antropoloogide poolt võiks aidata üksikasjaliselt lahendada niihästi etnogeneesi kui ka glotogeneesi küsimusi. Meie soome-ugri keeleteaduse suureks puuduseks on olnudki see, et ta on liiga vähe arvestanud neid suuri tulemusi, mida on saavutanud arheoloogia ja antropoloogia.

²⁵ Vt. H. Paasonen, Die finnisch-ugrischen s-laute I, Helsingfors, 1903;

J. Szinyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Berlin-Leipzig, 1922, lk. 22, 66 jj.

²⁶ А. Я. Брюсов, Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху, Москва, 1952, lk. 25 jj.; Н. Моога, Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodalā sabiedrība Latvijā PSR teritorijā, Rīga, 1952, lk. 26.

ОБ ОБРАЗОВАНИИ ВНУТРЕННЕМЕСТНЫХ ПАДЕЖЕЙ В ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ ЯЗЫКАХ *

П. А. АРИСТЭ,

доктор филологических наук

Резюме

Во всех прибалтийско-финских языках имеется несколько десятков наречий и служебных слов, которые оканчиваются на -s, например, финские *alas* 'вниз, книзу', *jos* 'если', *kauas* 'далеко, вдаль', *ylös* 'вверх', *syvälis* 'глубоко'; эстонские *alaspidi* 'вниз, книзу', *siis* 'тогда', *taas* 'опять', *üles* 'вверх' и т. д. Однако ни в одном из прибалтийско-финских языков этот s-овый суффикс не является продуктивным формообразующим суффиксом, т. е. при помощи этого суффикса в настоящее время не образуются новые наречия.

О происхождении суффикса -s имеется обширная литература. Одни авторы высказывают мнение, что суффикс -s образовался из окончания транслатива *-kse*, *-ksi*, так как в некоторых наречиях употребляется параллельно форма на -s и окончание транслатива: финские *alas* и *alaksi* 'вниз', *kauas* и *kauaksi* 'вдаль, далеко'. Другие исследователи прибалтийско-финских языков полагают, что в конце приведенных наречий сохранилось окончание древнего финноугорского лативного падежа, имеющего прямые соответствия в иллативах мордовских и марийского языков. Современные внутреннеместные падежи прибалтийско-финских языков, по мнению этих финноугроведов, образовались при помощи лативного окончания -s, например, иллатив финского языка *kalaan* 'в рыбу' восходит к первоначальной форме **kalaseñ*, где к суффиксу -s прибавился еще другой суффикс -ñ.

Сторонником того взгляда, что окончание приведенных выше наречий произошло из окончания транслатива, был также крупный советский финноугровед Д. В. Бубрих. Говоря об окончаниях внутреннеместных падежей в мордовских языках, он пришел к выводу, что они образовались из послелогов, т. е. окончания эрзянского и мокшанского иллатива -с, эрзянского инессива -со, -сэ, мокшанского инессива -са, эрзянского элатива -сто, -стэ и мокшанского элатива -ста восходят к послелогам *эса*, *эста*, *эс* мокшанского и *эйсэ*, *эйстэ*, *эйс* эрзянского языка.

Автор настоящей статьи считает, что окончания мордовских местных падежей не могут восходить к указанным выше послелогам, где первоначальным корнем слова является *e-*, а не *es-*. Эрзянские и мокшанские послелогии происходят от древнего местоимения *e-*, которое имеет прямые соответствия в прибалтийско-финских языках. Местные падежи этого местоимения сохранились в мордовских языках в качестве послелогов.

В тот период, когда существовала волжско-прибалтийско-финская языковая общность, имелся специальный суффикс -s, посредством которого образовались разные местные падежи. В чистой форме этот суффикс выступает в упомянутых прибалтийско-финских наречиях и в иллативе марийского (*куш*, 'куда', *кудош* 'домой') и мордовских (эрзянское *модас* 'в землю', *модазон* 'в землю—мою') языков.

В прибалтийско-финских, как и в других финноугорских языках, формообразующие суффиксы тесно связаны с суффиксами, образующими новые слова. Данное s-овое падежное окончание имеет фонетические со-

* Доклад на научной сессии Института языка и литературы АН ЭССР и Общества родного языка при АН ЭССР, 22 октября 1953 г.

ответствия в некоторых прибалтийско-финских наречиях, например в финском наречии типа *alhaalla* 'внизу', раньше *alahalla*, где основа *alaha-* < **alaza-* < **ala* + *sa*.

Древний волжско-прибалтийско-финский суффикс *-s* встречается и в пермских языках (удмуртское *лудлэсь* 'с поля', коми-зырянское *карысь* 'из города' и т. д.). В пермских языках окончания местных падежей имеют палатализованное *š*, а в прибалтийско-финских языках местный суффикс *-s* без палатализации. Поэтому многие финноугроведы считают их различными суффиксами. Автор приходит к выводу, что данный суффикс является все же общим для всех упомянутых групп финноугорских языков.